

מרגיש שום חסרון במעשהו, על כן לא יעסיק את שכלו בטענות אונס או שאר טענות מוטעות אלא פשוט אומר בלבו כי מעשיו כשרים וישרים, ולא נשארה בו שום הרגשה ושום נצוץ התעוררות דקדושה נגד חטא זה, ומה רחוק הוא מן התשובה (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 122).

– למה לא אמר רב הונא מתחילה 'נעשית לו כהתר'? אלא זהו טבעו של האדם, שמתעורר ומתרגש יותר דוקא על ידי התמיהה והקושיא ואז נקלטת התשובה בלבו היטב, כענין מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח שעיקרה על ידי השאלה והתשובה. אף כאן, ישמע השומע 'הותרה לו' ויתמה 'הותרה לו סלקא דעתך'? ואז יאזין היטב לתשובה ויכנסו הדברים בלבו (מתוך שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לב תשל"א).

יצוין שמצאנו כן לרב הונא במקום נוסף; בקדושין כט: 'בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה'. והקשו 'בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא כל ימיו בהרהור עבירה'. בשני המקומות בא רב הונא להדגיש את חומר העבירה ולהמחיש את סכנת היצר האורבת. [וכן מציינו סגנון דומה במאמרי רב הונא, לנקוט לשון הקצנה כדי להדגיש חומרת הדברים או להביאם לידי מבחן; ע' ב"ב קעב: 'אמר רב הונא ממך אפילו מר"ג ואפילו משבור מלכא'. ופרשו בתוס' לשון שאלה הוא, כאומר האם עד כך מגיעים הדברים שאפילו אדם כר"ג שאינו רגיל להלוות יגבה בו. וכן הביאו התוס' מדברי רב הונא (בגטין כז) 'חיישינן לשני שוורין']. ובשם בעל האבני-נזר מובא (שם משמואל פר' יתרו תרע"ו; שבת שובה תרע"ג), מפני שאדם מישאל מתולדתו נקשר בקשר אמיץ לאביו שבשמים, וכשעובר עבירה נחלש ומתרופף אותו קשר, וכאשר שנה בחטא הותר הקשר, ועל כן כשבא להשמיענו שנעשית לו כהתר אמר בלשון 'הותרה לו', לרמז שהותר הקשר.

*

'... עוד צריכה את לדעת כי וידוי צריך האדם רק בלחש לפני השי"ת אבל לא לשום אדם דאשרי נשוי פשע כסוי חטאה ורק כשיש צורך כדי לידע איך לשוב, בין מצד ההלכה בין למצוא עצה טובה, ולכן טוב שכתבת אלי מחמת שרצית לידע איזה דרך לפניך שתנצלי מחטא וגם איני מכירך, אבל בלא תועלת אסור לגלות החטא לבני אדם, דרק פריצי אומות העולם טוברים שבוידי לפני כומרים של אמונתם מתכפרין ורשאין לעבור על כל דבר, ודרך התורה הוא להיפוך וחי' ללמוד ממעשיהם, ורק לתועלת ללמוד דרכי התשובה ולידע אם יש עצה לעמוד נגד יצר הרע צריך לגלות אותו לאדם' (מתוך אגרות משה או"ח ח"ד קיח).

*

'שמענו מפי מגידי אמת אומרים בשם כבוד אדומו"ר הרב הצדיק החסיד רשכבה"ג כ"ק מו"ה יעקב יצחק זצללה"ה מ"כ בק"ק לובלין שאמר: סגולה לזכירה היא תשובה לשוב בכל לבבו להשי"ת. ואמר טעם לזה על פי מאמר חז"ל גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, ואין שכחה לפני כסא כבודך. ודברי פי חכם חן וש"י' (מתוך זכרון יחיאל דרוש יד).

דף פז

למה לי למימר אחטא ואשוב אחטא ואשוב תרי זימני? – כדרב הונא אמר רב דאמר רב הונא רלט

אמר רב: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו...! אין לפרש שבפעם אחת מספיקים בידו לעשות תשובה, ורק בפעמיים אין מספיקים [שאם כן, מדוע הוצרך התנא לומר 'אחטא ואשוב' הלא בלאו הכי אין מספיקים בידו לעשות תשובה מאחר ושנה ונעשית לו כהתר. ואם עשה תשובה באמצע, אין זה אלא כפעם אחת]. וגם הרי"ף והרמב"ם לא כתבו אלא 'אחטא ואשוב' פעם אחת – אלא כוונת הגמרא שהתנא בכפל הלשון רמז לדברי רב הונא, שכשחוטא פעמים הוא קשה יותר לשוב (עפ"י קרבן נתנאל; אבי עזרי תשובה ד, א).

(ע"ב) 'אתא רבי חייא הדר לרישא. עייל בר קפרא הדר לרישא. אתא ר"ש ברבי הדר לרישא. אתא ר' חנינא בר' חמא אמר כולי האי נהדר וניזיל – לא הדר. איקפיד ר' חנינא...' זה שהקפיד רבי חנינא, והלא אינו מחויב לחזור שוב ושוב – מפני שחזר בשביל אחרים ולא חזר בשבילו הרי זה בזיון.

או גם יש לומר שאף אם הקפדתו לא היתה על פי שורת הדין, הלך רב לפייסו, כי משמע שביום הכפורים ישנה הקפדה על כך שיתפייס אדם עם חברו, אין הפרש אם הצדק עם המקפיד אם לאו, צריכים להתפייס (שפת אמת).

כמה ראשונים גורסים ומפרשים שתלמיד אצל רבו שונה (ער"ח, ובדק"ס), והואיל והיה רבי חנינא רבו של רב, לכך הפליג בבקשת מחילתו – י"ל שבדין היה לו לחזור מפני כבוד רבו.

זלוי אמר ובתורתך כתוב לאמר...! פרש"י: כי ביום הזה יכפר... בפסוק זה לבד אין אמירת וידוי, וצריך לומר שכל אלו אינן אלא פתיחות דברים לוידי, ונחלקו רק במה פותח (שפת אמת).

'בר המדודי'. יש מפרשים: בן מיחס דודים (הערוך).

'ככתבם וכלשונם'

'עבירות שאין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו...' – 'קשה הוא להוכיח. קשה כפליים הוא למחול. מי שלא עקר מלבו לגמרי את הקפידא והטינא אסור לו לומר בפה 'מחול לך, מחול לך' כי זוהי גניבת דעת. ואם מישהו מבקש סליחה בערב יוה"כ ומוחלים לו בפה אך לא בלב, גוזלים לו את כפרת יוה"כ שלו: הרי 'עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו' ואם חברו אומר שמוחל לו אך בלבו נשארה הקפידא, הלה אינו מרצה אותו יותר כי הוא סומך על מחילתו, אך מחילתו אינה מחילה והריצוי אינו ריצוי ויוה"כ אינו מכפר. ומה מגוחך הוא שבערב יוה"כ אומרים לכל מבקש 'אני מוחל לך' מבלי לחשוב כלל על עקירת הקפידות!

אין לשחק עם מחילה. מעשה בהגה"צ ר' אליהו לופיאן זללה"ה שבא אדם לפניו ובקש מחילתו על שדיבר עליו שלא כהוגן. הגרא"ל הכריחו לספר לו בדיוק מה אמר עליו, ואחרי ששמע את דבריו הגיב: 'אכן, דבר קשה הוא, ואינני יודע אם אוכל למחול לך. אבל תחזור אלי בעוד שבועיים, ועד אז אלמד הרבה מוסר על זה, אולי אצליח למחול לך בלב שלם'. הלה הזדעזע לשמע הדברים, כי לא תיאר לעצמו שהמחילה היא דבר כה קשה ומסובך, והלך לו בפחי נפש.

בעוד שבועיים חזר אל הגרא"ל, ואז קיבל פניו בשמחה ובישר לו: 'ב"ה למדתי הרבה מוסר והצלחתי לפעול אצל עצמי למחול לך בלב שלם, והנני מוחל לך במחילה גמורה! זהו מעשה רב, המלמדנו כי מחילה אמיתית – עבודה היא, ואסור למחול בפה עד שעוקרים את הקפידא מן הלב עד שלא יזכרו אותה עוד לעולם. (הגר"א לופיאן אמר פעם על עצמו כי מעולם לא הקפיד על מישוהו, ואעפ"כ לא מחל לאיש ההוא מיד, כי בעל-מוסר גדול זה היה איש אמת, ומחילה אמיתית היתה אצלו עבודה תמה).

הרי על מחילה אמיתית צריכים לעבוד. העבודה היא, למחות כל רושם של קפידא מן הלב, כך שלא יזכרו עוד לעולם את פגיעת האיש הזה. כדי להגיע לזה, אין להתבייש מלבקש זמן מהמבקש מחילה עד שימחלו לו בלב שלם. מי שנכשל במחילה מילולית צריך להתודות עליה ביה"כ שחטא במחילת פה, כמו שמתודים על וידוי-פה.

קשה להתלמד בזה, כי לא כל יום בא מעשה כזה לידינו. אולם, הרמב"ם מזכיר אופן של מחילה מבלי שהחוטא מבקש מחילה, והוא שהחוטא הדיוט ביותר, כלומר שלא יבין כלל על מה הקפדנו. מעשים כאלו קורים בכל יום, ובפרט בקפידות הקטנות שהזכרנו בועד הראשון. בזה יש לנו מקום להתלמד למחול בלי אומר ודברים, רק להסיר כל משטמה מהלב עד שמגיעים בלב להחלטה שהדבר מחול להחוטא. הדרך בזה היא כפי שנתבאר בועד השני בענין שחיקת הקפידות, אבל כאן הכוונה היא להגיע למחילה מוחלטת' (מתוך עלי שור ח"ב עמ' רמ-רמא).

לכאורה נראה שאם זה שפגעו בו רוצה בכל לב שיימחל לפוגע ושלא יענש על כך, גם אם עדיין יש בלבו צער מאותה פגיעה, אך כיון שבלב שלם אינו חפץ שיענש חברו הרי מסיר מעל חברו את ההקפדה. [וזהו הטעם שיש אומרים בכל יום 'הריני מוחל וסולח... ולא יענש שום אדם בסיבתי', ואף אם עדיין הוא פגוע אומר כן]. ומ"מ למדנו מהג"ל שיש לפעול לסלק כל קפידא, כי לעתים עלולים להענש על עצם הצער הנגרם לחברו גם אם אינו באמת חפץ בהענשה, כמעשה המובא בגמרא באותו אדם שאחר לביתו ונפל מן הגג בגלל דמעת אשתו, הגם שודאי לא רצתה שיענש בכך, (כדברי הגר"ח שמואלביץ זצ"ל).

(ע"ב) 'כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו' –

'ראה מעלת השלום שנכלל בו כל המדות הטובות; שהרי האוהב שלום מעביר על מדותיו ואינו מקפיד על שום אדם אפילו הרע לו מאד, כדי שלא לבוא לידי מחלוקת; וידוע שהמעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, ונמצא תמיד חביב בעיני המקום כיון שאין בו עוון שכבר העבירו אותם מעליו, והשלום גורם' (שבט מוסר לו, טז).

– 'זהו פתח תקוה נכבד מאד לקראת יום הדין, כי מה נעשה עם רוב פשעינו אם ידקדקו עמנו בדין! וגילו לנו חז"ל כי גם זה תלוי בהתנהגות שלנו, כי מתנהגים עמנו בדין כפי שאנחנו מתנהגים עם אחרים; אם אנחנו מעבירים על מידותינו ואיננו מדקדקים עם בני אדם שציערו אותנו – לא ידקדקו גם עמנו בדין! זה מחייב זהירות עצומה במידות דווקא בהכנה ליום הדין ובימי הדין עצמם. יש לנו להתלמד בזהירות מכעס וקפידא בימים אלה. אם אנחנו אומרים 'כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישראל', גם האדם האומר זאת צריך להיות סלחן ומחלן!.

(מתוך עלי שור ח"ב עמ' תל. וע' גם בשיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ כח תשל"ג)

– '... מי יתן והיתה לנו עצה קלה ופשוטה להיטהר מטומאתנו כדי שנוכל לעלות במעלות התורה והמדות מבלי מפריע ולהידבק בו ית' בלב שלם ובנפש חפצה!

אבל הרי יש עצה כזאת! גילו לנו חז"ל ברוח קדשם: 'כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו...'

איך נגיע למדה זו, שבכחה לטהרנו מכל טומאותינו? דרך פשוטה יש: להתרגל להביט על חברנו באופן שהוא מביט על עצמו. כל הכעס, כל השנאה, המריבות והקטטות באים משום שכל אחד רואה את עצמו במבט שונה, וממאן לראות את עצמו בעיני חברו. למשל, עני מבקש מעשיר סיוע מרובה. העשיר רואה בזה חוצפה וכועס; העני נעלב, וחושב הרי השי"ת נתן לו הרבה, למה לא יתן לי מה שאני צריך; ונפרדים זה מזה בקטטה וחלישות הדעת. לו היה כל אחד משתדל רק להבין את דעתו של חברו – אם גם לא להצדיק אותה – היו נמנעים רובא דרובא של הסכסוכים והסיבוכים שבין אדם לחברו.

דבר זה אינו קשה כל כך כי רק שינוי מחשבה נדרש, אבל הוא עצה עמוקה לשיפור כל המדות, כי כמעט כל המדות שבין אדם לחברו עוברות דרך נקודה זו. ועוד מטעם אחר קל הוא לאדם לקנות גישה זו, כי לא קשה הוא להבין שחיים מאושרים ומוצלחים תלויים בריבוי אוהבים, וזהו שמתרגל תמיד להביט על חברו כמו שחברו מביט על עצמו הרי הכל אוהביו.

נמצא שבשינוי קל יוכל האדם להגיע למדרגה שבה מוחלין לו על כל פשעיו ממש. סוד הדבר הוא עמוק מאד, ורק בקצהו ניגע כאן. הענין הוא שעיקר פגם החטא הוא הפירוד, כמו שכתוב לתאוה יבקש נפרד, והאדם נטמא בטומאת עבירותיו בשביל שאין בו חסד. ועל כן מי שמתנהג בחסד וענוה ומשתדל לתקן את פירוד הלבבות על ידי שהוא מעביר על מדותיו כנ"ל, אין כח בעבירותיו לגרום לו טומאה מעתה, והיינו שפשעיו נמחלים.

מחמת חשיבות ענין זה של 'מעביר על מדותיו' נסדר כאן קצת עצות מעשיות נוספות שלפיהן יוכל אדם להתרגל ולהתאמן להגיע לדרגה זו, וטוב לו כל הימים. ואם בקצתן נראה שיש בהן בחינת 'שלא לשמה' – אין בזה חסרון, כי להגיע להשתנות גמורה במדות ובדרך החשיבה מוכרחים להשתמש בשלא לשמה, ומכיון שכוונתך לשם שמים, לעשות רצון קונך, אין ספק שתיעזר לבוא מתוך שלא לשמה אל לשמה.

א. לא יהיו עסקיך עם שאר בני אדם מודרכים רק לפי השכל הקר, אלא התחשב תמיד בהלך רוחם, דהיינו במדותיהם.

ב. כל אחד חושב שהוא מצויין באיזה דבר יותר ממך; ומן הסתם הוא צודק בזה. הסכם עמו ויאהבך. [זכור את דברי הרמב"ן באיגרתו: אם אתה חכם יותר ממנו זכור שהוא צדיק יותר ממך, כי הוא שוגג ואתה מזיד וכו'.]

ג. כל אחד ואחד מתעניין בצרכי עצמו יותר מאשר בך, ועל כן תראה לו את הנקודה בה ענייניך הם גם ענייניו.

ד. אל תשתדל רק שיעשה אלא שירצה לעשות ויהיה מאושר בעשותה.

ה. היזהר מלהיכנס לויכוחים חריפים עם חבריך, כי הם ירחיקוך מהם ויפרידו ביניהם.

ו. אל תדבר כל כך הרבה על עצמך; דבר עם חברך על חברך עצמו, והוא יהיה מעוניין לשמוע. (לרוב בני אדם אין מלה אוהבה יותר מאשר 'אני' ואין דבר מפואר יותר מאשר שמו).

ז. הקשב לדברי אחרים, התאמץ לזכור שמוותיהם ופרטיהם, ויאהבוך.

ח. אל תבקר את חברך באופן גלוי, כי רק יתעקש יותר. כל הפושעים, אפילו הרוצחים הגרועים ביותר, לא יודו על פשעם בלבבם.

ט. בדברך עם חברך הוה מודה על האמת, כי למה ישנאך – ובצדק.

י. זכור מה שאומרים חכמי הרופאים, כי יותר מאשר ראוי להבין את החולי ראוי להבין את החולה, כי חלק גדול בכל חולי, ולפעמים כל החולי בא מהלך רוחו של החולה, וכשתצליח לתקן את זה במה שאתה מרבה אתו אהבה ואחזה תעבור המחלה. המתרגל בדברים אלה יקל לו במשך הזמן להיות מעביר על מדותיו, כי כבר הורגל להביט על כל דבר מנקודת ראותו של חברו' (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 243).

– ענין 'מעבירין לו על כל פשעיו' יש להבין על פי מה שכתב הגר"א במגילת אסתר על הפסוק ובהגיע תור נערה ונערה: בכל ראש השנה ויום הכפורים האדם חוזר בתשובה וצועק חטאתי והקב"ה ברוב רחמי מעביר על חטאיו, פירוש שהעוון עצמו אינו נמחק אלא תלוי אם יחזור בתשובה שלימה כל השנה – ימחול, ואם לאו – לא ימחול, ולפי זה יתברר נוסח הברכה האמצעית ביום הכפורים 'מלך מוחל וסולח לעונותינו ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה': החטאים שמתוודים עליהם באותו יום"כ – הוא ית' 'מעביר', ואם במשך השנה אנו עומדים בתשובתנו, הקב"ה מוחל וסולח עליהם בשנה הבאה, אולם כדי שהקב"ה 'יעביר' פשעינו, גם עלינו להיות מעבירים על מידותינו'.

(עלי שור ח"ב עמ' תל. וע"ע: שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לח תשל"ב)

*

ר' זירא כי הוה ליה מילתא בהדי איניש הוה חליף ותני לקמיה וממציא ליה כי היכי דנית וניפוק ליה מדעתיה' –

'... וכן עבד רבנו (- הגרש"ז אויערבך זצ"ל) עובדא בנפשי' כשהבחין פעם מחלון בית ששהה בו, בתלמיד חכם אחד שתקופה קצרה קודם לכן הרבה בדברי קנטורין קשים על רבנו בריבם, וכהרף עין רץ לקראתו אל הרחוב ושאל לשלומו ובידידות וחביבות יתירה, וכששאל הלה במבוכה: היש לכם טינה עלי, השיאו רבנו מיד בחכמת לבו לדבר אחר תוך שמפליג עמו בדברי תורה בהתפייסות ובידידות' (מתוך הליכות שלמה יוהכ"פ פ"ג הערה 19).

דף פח

'הרי שהיה שם כתוב על בשרו...'. נתבאר בשבת קכ.

'מבערב ישפשף'. רש"י מפרש: ירחץ עצמו בחמין מאתמול, שאם יראה קרי למחר יוכל לטבול ללא חציצה.

כתב הנצי"ב שצריך לומר לשיטתו שלא היו נוהגים לטבול בערב יום הכפורים אם אינו בעל קרי, שאם כן הלא בלאו הכי משפשף משום טבילה. ויש לדחות שהיו נוהגים לטבול משום תשובה (כמוש"כ הרוקה, וכן הביא המג"א תרו) ולא הקפידו בטבילה זו על חציצה, לכך הוצרך לומר שישפשף שמא ייטמא ויצטרך לטבול למחר טבילת טהרה.

גם יתכן שטבל שחרית ואח"כ נתלכלך, על כן הצריכו לשפשף מבערב.

ויש מפרשים: ישפשף ידו בבשרו במקום הכתם כדי להסיר מעליו טינוף הקרי ושלא יחצוץ לכשנתייבש (עפ"י רי"ף והערך).

דפים פו – פז

קמח. אלו מאמרים נוספים הובאו בסוגיא בעניני החטא העונש והתשובה?

תניא רבי יוסי בר' יהודה אומר: אדם עובר עבירה פעם ראשונה – מוחלים לו, שניה – מוחלים לו, שלישית – מוחלים לו, רביעית – אין מוחלים לו (על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו. ואף ביחיד, שנאמר הן כל אלה יפעל א-ל פעמים שלוש עם גבר).

אמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו, כלומר נעשית לו כהתר.

ויעשו להם אלהי זהב – אמר רבי ינאי: אמר משה לפני הקב"ה, רבוננו של עולם, כסף וזהב שהרבית להם לישראל עד שאמרו די, גרם להם שיעשו אלהי זהב.

מפרסמים את החנפים מפני חילול השם...

תשובת המוחלטים (- רשעים גמורים) מעכבת הפורענות, ואף על פי שנחתם עליו גזר דין של פורענות.

שלות רשעים סופה תקלה.

הרשות (= השררה, הרבנות) מקברת את בעליה. ערום נכנס לה וערום יצא ממנה, ולואי שתהא יציאה כביאה (בלא חטא).

לא טוב להם לרשעים שנושאים להם פנים בעולם הזה; טוב להם לצדיקים שאין נושאים להם פנים בעולם הזה...

אשריהם לצדיקים, לא דיים שהם זוכים אלא שמזכים לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות... אוי להם לרשעים, לא דיים שמחייבים עצמם אלא שמחייבים לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות...

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן.

דף פז

קמט. א. אלו שאין מספיקים בידם לעשות תשובה?

ב. המקניט את חברו בממון או בדברים – מה יעשה ויתכפר?

ג. מצות וידוי ערב יום הכפורים – כיצד?

ד. מתי מתודים ביוהכ"פ ובאיזה נוסח?

ה. מהי 'נעילת שערים' ששנינו במשנה?

א. האומר אחטא ואשוב ואשוב – אין מספיקים בידו לעשות תשובה.

כלומר אין מסייעים אותו כשאר הבא ליטהר, אבל אם מתחרט על מעשיו ולבו נשבר בקרבו, וזכה שהקב"ה פותח לו פתח לתשובה ומקבלו (עפ"י אהב ישראל, לימי הרצון והתשובה; ישמח ישראל פר' בא).

כל המחטיא את הרבים, כמעט אין מספיקים בידו לעשות תשובה.

וכן המטה את חברו מדרך טובה לרעה, כגון מסית ומדיח – אין מספיקים בידו לעשות תשובה. וכן הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו, הואיל ובנו ברשותו ואילו מיחה בו היה פורש – נמצא כמחטיאו (עפ"י רמב"ם תשובה ד, א).

ב. שנינו במשנה: עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים (ולא יום המיתה. פוסקים) מכפר עד שירצה את חברו (מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו). אמר רבי יצחק: כל המקניט את חברו, אפילו בדברים – צריך לפייסו. ואם ממון יש בידו – צריך לפרעו תחילה. (בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך, נוקשת באמרי פיך, נלכדת באמרי פיך, עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ודהב רעיד).

אמר רב חסדא: וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם (שלש פעמים יפייסוהו, שלשה אנשים בכל פעם. ישר על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי).

אמר רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש מטו (= בקשת מחילה) מחברו אל יבקש (ר"ה: אין צריך לבקש) ממנו יותר משלש פעמים (אנא שא נא... ועתה שא נא). [מסופר על רב שהיה מחמיר על עצמו והלך שלש עשרה פעם לרבי חנינא, לבקש ממנו מחילה. וראשונים פירשו כמו 'רבו שאני' שהואיל ורבי חנינא היה רבו של רב לפיכך הפליג בבקשת מחילתו].

ואם מת (הנפגע), מביא עשרה בני אדם ומעמידם על קברו ואומר חטאתי לה' אלקי ישראל ולפלוני שחבלתי בו. (והם אומרים 'מחול לך' שלש פעמים. עפ"י גאונים).

אותו אדם שחטאו לו – יעביר על מידותיו וימחל. וכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו. רבי זירא, כאשר היה לו דבר עם איש (- שפגע בו אחר, והיה לו עליו תרעומת), היה חולף ושב לפניו הרבה, להמציא עצמו אליו כדי שיבוא הלה ויבקש מחילה. וכן נהג רב עם אותו טבח שחטא לו, והמציא עצמו אליו בערב יום הכפורים. וסוף שאותו אדם לא רצה לדבר עמו ונענש לאלתר ומת.

א. גם לאחר ריצוי חברו ומחילתו, צריך להתודות לפני ה', שהרי חטא גם כלפי המקום (פוסקים).

ויש להסתפק שאם הקניטו בדברים בלבד או כגון עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה, ומחל לו חברו – אין צריך להתודות (עפ"י שער הציון תרו אות יג. וכ"מ מהכתוב 'אם יחטא איש לאיש – ופללו א', ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו' – משמע שישנם חטאים שדים בריצוי לחברו. ואעפ"י שבכל חטא שבין אדם לחברו יש גם חטא שבין אדם למקום, אך דומה הדבר למריבה שבין שני ילדים שלאחר שנתפייסו גם אביהם מחל להם, כי כל הקפתו אינה אלא משום הקפת הבנים).

ב. בקשת מחילה מחברו באופן כללי בלא פירוט דברים, מועילה לפגיעה קלה בלבד, אבל על פגיעה חמורה צריך לפרט החטא (ע' הליכות שלמה יוהכ"פ ג, ה).

ג. אם הוציא עליו חברו שם רע, אין צריך למחול לו [כי יש ששמע בדיבה ולא שמע בפיוס ונשאר השם-רע]. ומכל מקום מדת ענוה למחול (מובא במשנ"ב תרו ס"ק יא).

ד. המספר לשון הרע על חברו והוזהר חברו עי"כ, חייב לבקש מחילתו. ואפילו חברו אינו יודע עדיין מן הדבר, צריך לגלות לו מה שעשה לו ולבקש ממנו מחילה על כך (חפץ חיים ד, יב, עפ"י שערי תשובה רז). ולמעשה מסתבר מה שאומרים בשם הגר"י סלנטר שאמר לח"מ הואיל ועל ידי כך שגילה לחברו יגרום לו צער, אין לו רשות לצער מפני חובת התשובה שיש עליו (רשימת הגרשז"א א – הליכות שלמה יוהכ"פ ג, ו).

מסתבר שאם יודע לחברו לאחר זמן מה שדיבר עליו, עדיף שיגלה לו כבר עתה ויתפייס עמו [וצריך מחילה גם על צער זה גופא], אם לא שיתבייש יותר כשאומר לו נכחו. ויתכן שבאופן זה דיבר הח"ח שאמר לגלות, כשהדבר עשוי להיגלות לו.

ג. מצות וידוי – ערב יום הכפורים עם חשכה, אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמא תטרף דעתו בסעודה (מחמת שכרות רש"י). וי"ג: 'שמא יארע דבר קלקלה בסעודתו' ויחנק. ערי"ף ורא"ש; רמב"ם תשובה ב,ז). ואף על פי שהתודה קודם שאכל ושתה, מתודה לאחר שיאכל וישתה שמא אירע דבר קלקלה (של חטא) בסעודה.

א. יש מהראשונים שלא גרסו בגמרא אלא וידוי שקודם האכילה. וכתבו לפי זה שאין נוהגים להתודות אלא אחד קודם האכילה ועוד אחד בתפילת ערבית. ויש אומרים שהוידוי השלישי עושים אותו בשחרית, כשמשכימים לסליחות (עפ"י שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שח. ועתו"י). ועתה נוהגים באמירת 'תפילה זכה' קודם חשכה, שיש בה וידוי.
ב. שכח לומר הוידוי בתפילת מנחה ונזכר לאחר אכילתו – יאמרנו סמוך לחשכה (הליכות שלמה יוהכ"פ ד,א).

ד. מתודה אדם ביום הכפורים בכל חמשת תפילות היום. והיכן אמרו – יחיד אחר תפלתו ושליח צבור אומר באמצע תפלתו. ובתפילת נעילה חותם בוידוי (אינו חותם 'מקדש ישראל' אלא 'הא-ל-הסלחן'. רש"י). דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מתפלל שבע ואם רצה לחתום בוידוי חותם.

א. לפרש"י מחלוקתם אמורה בנעילה בלבד. והביא דעה שנחלקו בכל תפילות היום [וי"א אף במנחה של ערב יום הכפורים]. וי"מ שהיחיד לעולם אינו חותם, ומחלוקת התנאים בש"ץ המתודה בתוך תפילתו, האם חותם כתמיד או בחתימה מיוחדת. ויש מפרשים מחלוקתם בנעילה; לרבי מאיר מתפלל שבע וחותם כבכל התפילות, ולחכמים אינו זקוק לשבע וכיון שכן חותם בוידוי (ע' במאירי; טור תרו ובהגר"א). והמנהג עתה שהיחיד אומר אחר התפילה ואינו חותם, והש"ץ חותם 'מקדש ישראל... כבשאר התפילות.

ב. היו דעות בין הראשונים שהיחיד מתודה בקיצור גם בתוך תפילתו. ואולם המנהג עתה בכל מקום שאינו מתודה אלא לאחר תפילתו (ע' בחיבור התשובה למאירי).

ג. נחלקו דעות הפוסקים האם יש לומר 'יהיו לרצון אמרי פי' קודם הוידוי אם לאו. והמשנ"ב (תרו ס"ק טז, בשם א"ר ופמ"ג) הכריע שהרגיל בכל ימות השנה לומר 'יהיו לרצון' לפני תחנונים, יאמר גם ביוהכ"פ לפני הוידוי. ובשם הגר"א מובא (בספר אמרי נועם, והובא בסידור הגר"א) שיש להקפיד שלא להפסיק ב'יהיו לרצון' בין התפילה לוידוי. [וצ"ע לשיטתו כשהגיע לוידוי, האם יענה קדיש וקדושה אם לאו, או עדיף שיאמר קודם 'יהיו לרצון'. ונכון להשתדל לומר קצת מהוידוי ואז יאמר 'יהיו לרצון'. עפ"י אמרי יושר ט].

ד. שכח להתודות בתפילה, אין צריך לחזור ולהתפלל. ובדיעבד יכול להתודות אף שלא בסמוך לתפילה. גם יכול לסמוך על הוידוי שיאמר עם הש"ץ בחזרתו (הליכות שלמה יוהכ"פ ד,א).

מהו אומר – אמר רב: 'אתה יודע רזי עולם...! ושמואל אמר: 'ממעמקי הלב...! ולוי אמר: 'בתורתך כתוב לאמר כי ביום הזה...! רבי יוחנן אמר: 'רבון העולמים...! כי לא על צדקותיננו...! (וזהו התפילה שנהוג לאמרה בכל יום. מאירי). רבי יהודה אמר: 'כי עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מספר...! רב המנונא אמר: 'אלקי, עד שלא נוצרתי איני כדאי, עכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי, עפר אני בחיי ק"ו במיתתי...! יהי רצון מלפניך שלא אחטא...! (וזהו וידויו של רבא כל ימות השנה). וע"ע בירושלמי נוסח וידוי אחר.

עולא בר רב עבר לפני התיבה לפני רבא, פתח ב'אתה בחרתנו' וסיים ב'מה אנו מה חיינו' (היינו תפילת 'אתה נתת יד לפושעים...'). וכן אנו נוהגים. תוס' ישנים) – ושבו. אמר 'אבל אנחנו חטאנו' ('עוינו ופשענו'. עפ"י או"ח תרו, ג. והשל"ה מוסיף 'אשמנו'), כבר יצא ידי חובת וידוי שזהו עיקרו של הוידוי.

כתבו ראשונים שנוהגים להרבות בוידוי ביום הכפורים ולומר כל נוסחי האמוראים [או בדומה להם] (מובא בטור תרו. ע' בפירוט בספר העיטור סוף הל' יוהכ"פ). בשעת הוידוי צריך לעמוד.

א. גם לאחר שהתודה היחיד בתפילתו ושומע הוידוי מהש"ץ – צריך לעמוד (או"ח תרו).
ב. יש מי שנסתפק שאף בדיעבד, אם נתודה בישיבה, שמא צריך לעמוד ולהתודות שוב (עפ"י פרי מגדים תרו בא"א ד).

ג. יש מי שכתב שאחר שאמר עיקר הוידוי רשאי לישב. ובשער הציון (תרו, יב) פקפק בדבר, כיון שממשיך להתודות יש לו לעמוד [עד 'ועל חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות ב"ד'].

ה. 'נעילת שערים' – רב אמר: תפילה בפני עצמה היא. ושמאל אמר: אמירת 'מה אנו מה חיינו...! והשיבו על שמואל מדברי הברייטא.
[נחלקו בירושלמי על לשון 'נעילה' – על שם נעילת שערי שמים או שערי עזרה].

דפים פז – פח

קנ. א. מהו זמן תפילת נעילה? האם היא פוטרת את של ערבית?
ב. איזו תפילה מתפלל אדם במוצאי יום הכפורים?

א. הסיקו שמחלוקת תנאים היא האם זמן תפילת נעילה מבעוד יום דוקא, או אף משחשכה. וכן סבר רב ואמר תפילת נעילה פוטרת את של ערבית [למאן דאמר תפילת ערבית חובה].
להלכה זמנה כשהחמה בראש האילנות. וכתב בשלחן ערוך שיש להשלימה קודם שקיעת החמה כלומר סוף השקיעה דהיינו צאת הכוכבים. ויש אומרים שיכול להאריכה ולהמשיכה ללילה (ב"ח ועוד). ואעפ"י שהעיקר כדעה ראשונה, עתה שנוהגים כסברא אחרונה אין למחות בידם אך יזהרו להתחיל בעוד היום גדול, וגם לומר החרוז 'היום יפנה' קודם הערב שמש שלא יהא דובר שקרים לפני ד' (עפ"י משנ"ב תרכג סק"ב).

דין תפילת תשלומין למי שלא התפלל מנחה או נעילה – נתבאר בברכות כו.

ב. מוצאי יום הכפורים מתפלל שבע ברכות שהן מעין שמונה עשרה. (שלש ראשונות ושלש אחרונות, ואחת באמצע – 'הביננו'. הקלו עליו מפני טורח התענית (רש"י רא"ש ועוד); מפני הכנת סעודה למוצאי יוהכ"פ שהוא יום טוב (תו"י); מפני שנחשב עדיין כיוהכ"פ כיון ששרוי עדיין בתענית. רשב"ם, בתוס'). רבן שמעון בן גמליאל אומר: מתפלל שמונה עשרה שלימות, מפני שצריך לומר הבדלה ב'חונן הדעת'.
רוב הראשונים פוסקים שאין אומרים 'הביננו' במוצאי שבתות וימים טובים בגלל ההבדלה שכולל בתפילתו. וכן נקטו הפוסקים (או"ח קי, א).